

Česká a evropská dimenze vzdělávání

Bohumír Blížkovský

Národ, který si neváží své historie, si ji musí čas od času zopakovat.

T. G. Masaryk

Jsme pouze úsek fronty světové demokracie, s ní vítězíme a s ní padáme.

P. Drtina

Uvedení do problematiky zaměřuji na hodnoty, které náležejí ke společnému jádru výchovy soudobého češství a evropanství.

Nejprve však několik poznámek *k ideovým a pedagogickým základům tohoto velkorysého projektu*. Integrace Evropy je dosud omezena na „západ“ a i tu pokročila více na poli hospodářském, politickém a vojenském, než v oblasti kulturně-pedagogické. Právě snahy o překonání tohoto duchovního deficitu stály u zdroje pokusů konkretizovat tzv. evropskou dimenzi vzdělávání a vzdělání. Vzděláním se tu rozumí výsledky výchovy v nejširším slova smyslu, zahrnující kultivaci dětí, mládeže i dospělých v celém jejich životě a světě. Znovu aktuální jsou tak i dávná doporučení J. A. Komenského, aby se v dílnách lidskosti postupovalo od bližšího ke vzdálenějšímu, od zvláštního k obecnému, od konkrétního k abstraktnímu. Bez respektování těchto přirozených pravidel nelze uspět ani při probouzení vztahu lidí k jejich vlastnímu domovu a národu, natož pokročit k metám nadnárodním.

Překvapuje, jak často se tato abeceda právě ve vlasti Komenského ignoruje. Přemnozí by dnes chtěli být uznávanými Evropany, aniž dokáží být dobrými a hrdými Čechy, aniž dokáží žít s nejbližšími sousedy jako rovný s rovným, bez nedůstojného podlézání a naparování. Evropanství u nás mnozí kladou do protikladu s vlastenectvím, zaměňují je s kosmopolitním anacionalismem, s národním nihilismem, s povrchním uniformním světoobčanstvím. Nejvíce však zaráží, jak mocně dnes horují pro Společenství evropské i ti čeští a slovenští separatisté, kteří nedávno nedokázali upravit vztahy ani mezi nejbližšími národy Evropy a způsobili debakl společenství československého. Okázale opomíjejí, že Masarykův projekt Československa zahrnul a zahrnuje vzájemnost i svébytnost všech jeho složek, není namířen vůči slovenství, češství, ani proti jiným národům, Usiluje naopak o optimální podmínky jejich rozvíjení bez privilegií a diskriminací. Vize českoslovensství je součástí evropanství, svébytnost slovenskou ani českou nepopírá, ale umocňuje je jejich vzájemností. Masarykův projekt Československa je celistvý a otevřený, nemá jen dimenzi národní, kulturní a hospodářskou, je

svrchovaně komplexní, politický, státotvorný i univerzální. Odpovídá novodobým demokratickým státním i mezinárodním integračním idejím americkým a evropským (švýcarským, britským, francouzským, německým, skandinávským, španělským i rakouským). Výraznější humanitně demokratickou orientací je v lecčems dokonce převyšuje. Předpokládá ovšem soustavné zvyšování úrovně politické kultury.

Konkretizace české a evropské dimenze vzdělávání vyžaduje *hlubší objasnění vztahu naší svébytnosti a vzájemnosti*. Tento vztah existuje v podobě individuální i v užších a širších sociálních skupinách, v rovině národní a mezinárodní. Každý jedinec (analogicky i každá konkrétní societa) se vyznačuje určitou jedinečností, která mu dodává jeho identitu. Tato svébytnost však nevylučuje, ale zahrnuje i nezbytnou vzájemnost. Plný rozvoj člověka je např. neuskutečnitelný bez souběžné kultivace jeho umění žít s druhými i být sám sebou. Individuální výchova, která by nesměřovala i k patřičnému sociálnímu uplatnění člověka, by byla proto zcestná neméně, jako taková sociální výchova, která nevede k jednotlivým svébytným a emancipovaným osobnostem.

Polarita svébytnosti a vzájemnosti platí i mezi národy. Výchozí nenahraditelnou kolébkou i doživotní jistotou každého je například jeho „zakotvenost“ v domovském kraji. I tu však hrozí riziko omezeného provincialismu a lokálpatriotismu, přestane-li být region otevřeným východiskem, začnou-li se vzdálenější horizonty a perspektivy uzavírat. Přirozené snahy otevřít se světu a zůstat přitom svůj se i zde funkčně doplňují a prolínají. Neodcizený člověk se proto cítí ochuzeně jak ve světě bez domova, tak i v domově bez světa.

Analogicky mnohostranný hluboký vztah, ba i horoucí láska k vlastnímu národu, neznamená nenávisť k národům ostatním. Je-li vlastenectví spojeno s všelidskými ideály demokratické unie, podporuje rovnoprávnou spolupráci národů i jejich součinnost nadnárodní v zájmu všech. Nežádoucí a škodlivá je teprve absolutizace určitého národa na úkor ostatních, stejně jako fetišizace jakéhokoliv nadnárodního celku vůči rovnému, plnému a svobodnému rozvíjení všech jeho členů. Šovinismus, nekritické velebení vlastního národa i jakéhokoliv jiné nadřazování či podřazování národů vede jen k mezinárodní nesnášenlivosti, separaci, k egoistickému hegemonismu, k násilné nadvládě, k agresi. Součástí její duchovní přípravy bývá zpochybňování národních tradic a svébytnosti vyhlédnuté oběti, podpora kolaborantství i vyhrožování silou. Potupený národ bez vlastní samosprávy, stejně jako národ bez minulosti, je totiž národem bez budoucnosti. Žádoucí je proto vyváženost dohodnutých občanských, regionálních, národních i nadnárodních zřetelů.

Čím bohatší a rozmanitější bude přínos jednotlivých regionů i národů

do společných hodnot, tím bohatší a silnější bude evropanství. A obráceně, čím chudší budou vazby lidí k jejich svébytnému domovu i národu, tím slabší, odcizenejší, méně odpovědné, formálnější a uniformnější bude Evropské společenství.

Soudobý obecný důraz na individuální lidská práva neruší, ale podporuje občanskou společnost a každou lidskou pospolitost, která emancipaci člověka uznává, umožňuje i garantuje. Exaltované uzavírání se do sebe oslabuje univerzální pospolitost stejně jako přílišná otevřenost disfunkčním a rozkladným vlivům. Jde o vzájemnou toleranci suverénů, kteří svobodně delegovali část suverenity své suverenitě společenství v zájmu společně uznávaných hodnot, v zájmu všech. Jde o vyvážený soulad zájmů individuálních, místních, regionálních, národních, státních, evropských i světových. Jde i o souzvuk člověka a přírody. Jde o synergické globální propojení všech eufunkčních jedinečností a zvláštností, jde o souvztažnost singularity, plurality i univerzality lidského světa. Jde o mnohost jednoty a jednotu mnohosti!

Předešlu ještě *poznámku geopolitickou*. Exponovaná poloha českého národa v centru Evropy nese s sebou nesčetné přednosti i rizika, naše bytí je permanentně kruhovitě otevřené vůči všemu a všem, přináší nepřeborné proměnlivé podněty, kontakty, výzvy a možnosti — dobré i zlé. Pravda, hodnocení těchto vlivů, jejich výběr, osvojování i odmítání záleží na nás. Co u nás převládalo, převládá či převládne, závisí však zároveň na zahraniční situaci, ne vždy jsou naše osudy jen v našich rukou, nezřídká se jedná o nás i bez nás, leckdy ovlivňujeme správu našich záležitostí jen do jisté nestalé míry. V naší situaci nelze proto roli subjektivního faktoru podceňovat, zde opravdu záleží na každém z nás. Tuto tvrdou pravdu vyjádřil již Jan Neruda, opravdu jen až „bude každý z nás z kamene, bude národ z kvádrů“. Z tohoto hlediska stále nedostatečně oceňujeme velké příklady našich dějin, např. státnické umění mnohých Přemyslovců, Karla IV., Jiřího z Poděbrad, F. Palackého, T. G. Masaryka a E. Beneše. Pro Masaryka je např. česká otázka zcela přirozeně i otázkou slovenskou, polskou, ruskou, německou, evropskou i světovou. *Potřeba našeho ustavičného zájmu o zahraniční dění, o situaci v Evropě i ve světě je zkrátka bytostně dána naší mnohastrannou geo-historickou konstelací* kulturní, hospodářskou, politickou, bezpečnostní a ekologickou, pramení i z chronického ohrožování naší národní suverenity a existence mocnějšími sousedy. Jedním z prvých, kdo si byl v nové době této naší strategicky výhodně-nevýhodné polohy vědom, byl F. Palacký, proto již v polovině 19. století prozíravě podporoval středoevropskou federaci, abychom se „nestali obětí rozpínavosti německé, později ruské“. Proto též T. G. Masaryk, M. R. Štefánik a E. Beneš trvali na Republice českosloven-

ské i na její co nejtěsnější spolupráci se všemi, kteří k ní byli na humanitně demokratických základech ochotni — když se naděje na středoevropskou federaci rovnoprávných národů nenaplnila.

Jednou z nejpozoruhodnějších i nejpozitivnějších dimenzí našich národních dějin je těsné propojení hodnot národních a všelidských. Ne nadarmo vyzdvihuje T. G. Masaryk kritické myšlení a Husův boj za pravdu do státního znaku i do standarty prezidenta ČSR. Se zjevným osvětovým posláním a státnickým rozhledem akcentoval i duchovní odkaz takových osobností, jakými byli J. A. Komenský, Jan Kollár, P. J. Šafařík, F. Palacký, K. H. Borovský, Jan Neruda, B. Němcová, A. Jirásek, F. X. Šalda, K. Čapek, F. Peroutka aj. Jde pochopitelně o kritický výběr vyjadřující určité poselství, jistou intenci občanskou, národní i všelidskou. Jde o příklady morálně a pedagogicky nejnáročnější i nejpotřebnější v situaci překonávání nemalé historické zátěže mnohých našich lidí; pasívních, konformních, pokřivených, podlézavých i kolaborujících kdykoliv s kýmkoliv. V Evropě nalezneme jen ztěží myslitele a státníka, který by byl tak univerzální i svůj jako T. G. Masaryk, zřetel občanové, národní a světové neodděluje, smysl českých národních dějin programově snoubí s novodobou vizí evropskou a všelidskou. Pokud jeho ucelené a otevřené pojetí našeho novodobého národa a světa vyvolává námitky z hledisek jiných hodnotových orientací nebo z hledisek partikulárních, je to přirozené. Tzv. spor o smysl českých dějin vedl T. G. Masaryk zcela záměrně a státnicky v zájmu naší svébytnosti i vzájemnosti, proti duchovnímu i reálnému podmaňování národů menších národy většími, v zájmu nadnárodní rovné kooperace v duchu všelidských ideálů.

V čem tedy spočívá axiologické poselství našich i světových novodobých dějin podle T. G. Masaryka? *Hodnoty, o nichž bude dále řeč, náleží zároveň k společnému jádru výchovy soudobého češství a evropanství.*

Humanismus

Masarykův duchovní odkaz je především dílem jednoho z největších humanistů našeho národa i Evropy a světa 19. a 20. století. Řadí se ke kulturním a politickým osobnostem programovým a integračním, jakými byli např. F. D. Roosevelt, Gustav Bernard Shaw, Albert Einstein, Albert Schweitzer, J. P. Sartre, W. Churchill, L. N. Tolstoj, A. Solženicin, Mahatma Gándhí aj.

Masarykův humanismus má univerzální i konkrétní, činorodou povahu, odmítá planá slova. Obsahuje emancipaci přirozených lidských práv i morální závazek ustavičné kultivace člověka, zahrnuje svobodu, smysl pro řád a odpovědnost za aktivní obranu lidskosti, kdekoli je ohrožována.

Všechny antihumánní alternativy, které u nás převládly po jeho smrti, charakterizuje naopak nadřazování (nadvláda) jedněch lidí vůči druhým, ať již z pozic stavovských, rasistických, třídních, z pouhé svévole byrokracie, moci a násilí, či z pozic soudobého sociálního darwinismu. Nic není dnes v našem životě tak potřebné jako Masarykovo pojetí humanity, projevující se čínorodou kultivací vnitřního i vnějšího světa člověka, celého lidského světa.

Vědomí, že kultivaci vnitřního a vnějšího světa člověka nelze řešit izolovaně, narůstá v 19. a především ve 20. století přeplněném moderními krizemi i nadějemi. Soudobá systémová pedagogika dospěla k poznání, že jednostranné, subjektální změny k nápravě věcí lidských nestačí. Naléhavá potřeba souvztažné kultivace vnitřního i vnějšího světa člověka vyplývá z dekulturnace obojího. „Nemá-li zůstat velkorýsý projekt ‘dílny lidství’ věčnou utopií, nutno jej pojímat reálněji, tzn. univerzálně. K opravdové humanizaci člověka se přibližujeme jen tam, kde dochází k funkčnímu i šťastnému propojení školy plné života se školou veškerého lidského života. Reálnou dílnou lidství musí být zkrátka nejen školy, ale i lidský život sám.“ (2:157).

Demokratismus

V oblasti společensko-politické náleží Masarykův duchovní i reálný odkaz k dílům jednoho z největších demokratů novodobého světa. Pro Masaryka demokracie není pouze formou státní, nýbrž také metodou všeho veřejného a soukromého života, je názorem na život, podstata demokracie je shoda lidí, jejich mírné obcování, láska, lidství. . . Stát není jen mechanismem, politika není jen dovednou správnou a diplomatickou technikou, stát je spolením občanů na rozumových a mravních základech. Masaryk neomezuje demokracii na její formalitu a formy dané způsobem vlády, pluralitou stran, svobodnými volbami, většinovým systémem, právy menšin, diskusemi. Důležitější než kvantitativní poměry politických sil jsou kvality, konkrétní obsahy, názory na svět a hodnotové hierarchie politických subjektů. Ani politiku nepojímá jako partikulární politikaření, jako zaslepený boj o moc — ohrožující konec konců samu moc i existenci společenství — ale platónsky: jako umění vidět a moudře řešit společné záležitosti. Masaryk pojímá demokracii univerzálně, permanentně, participálně a samosprávně jako odpovědný způsob života svobodných občanů a národů bez nespravedlivých diskriminací a privilegií. Demokracie mu není ani samoúčelnou bezobsažnou správou a samosprávou existujícího života. Masarykovi jde především o zhodnocování, o kvalitu a smysl lidského života. Pravá demokracie je proto podřízena humanitě, je prostředkem (metodou) kultivace lidského života a světa. Proto tolik zdů-

ražňoval — právě v našich podmínkách deformovaných porobou — vzdělání, výchovu a osvětovou roli demokratického státu vůbec, požadoval ustavičnou „revoluci hlav a srdcí“.

K vůdčím ideám nové orientace by mělo proto náležet plné rozvíjení i uplatňování všech lidských zdrojů, tvůrčího potenciálu každého člověka v duchu hodnot národních i všelidských. Demokracie nemá totiž lepší možnosti vlastního upevňování, než politické a osvětové sebezdokonalování. Ne nadarmo zdůrazňoval Masaryk: „Vývoj školy, v tom je vývoj demokracie.“ Děti a mládež třeba od malička učit vidět a řešit jejich společné záležitosti, aby později dokázaly řešit i záležitosti občanské a společenské. Sám život školy by měl být výcvikem v demokracii.

Státní školství v pluralitní demokracii nemůže být proto kolbištěm stranických, církevních či jiných partikulárních zájmů, musí být důsledně nadstranické, nadkonfesní, orientované na hodnoty, které lidi nerozdělují, ale spojují. Zejména ve všeobecně vzdělávacích školách musí být všechny úzce oborové a partikulární zájmy podřízeny zájmům obecně lidským.

Masaryk nesnášel práci nekvalitní, neobornost. Dobře věděl, že většina nemusí mít vždy pravdu — zejména jde-li o většinu nevypělých nedovzdělanců. Nic dnes tak neohrožuje svobodu všech, jako svoboda a vláda amorálních diletantů. I tu vyznával krédo Platónovo: „Nebude konec béd, nebudou-li vládnout nejlepší.“ Profesionální a morální povinností odborníků je proto připravovat kvalifikované podklady pro demokratické rozhodování, upozorňovat na chyby i rizika, které laik nevidí. Rozhodování na základě konsensu prosté většiny by mělo končit tam, kde začíná evidentní poznání. Principy demokracie a odbornost jsou souvztažné, měly by se doplňovat a posilovat. Čím lépe se nám podaří tyto oscilující póly lidského rozhodování a jednání skloubit, tím rychleji se vymaníme ze spleťtého klubka našich problémů.

Ani zde není třeba rozvádět, jak daleko máme dosud k Masarykovu pojetí moudré humanitní demokracie. Uznávaný politolog J. Rupnik přisoudil nedávno změnám v postbolševických zemích funkce restaurační. S tím lze i nelze souhlasit, podle toho, jaké hodnoty se mají obnovovat. Zda společnost demokratickou, autokratickou nebo stavovskou, zda režimy pluralitní nebo partikulární, založené na hegemonismu síly, na skupinových výsadách a diskriminacích, na privilegiích moci byrokracie, oligarchie, aristokracie nebo teokracie. Ve shodě s Masarykem věřím, že základní alternativou moderní doby není anachronický rozpor mezi kapitalismem a komunismem, ale rozpor mezi moudrou humanitní demokracií a režimy nedemokratickými. Nejde tedy o restauraci čehokoliv, ani o pouhé výměny forem vlády (záměna diktatury levicové za vládu autokratickou, natož za diktaturu pravicovou

je evolučně nepřijatelná) jde o obnovu plnohodnotné humanitní demokracie pro všechny.

Pokusme se o aktualizované shrnutí Masarykova pojetí demokracie. Jde především o pojetí gradační, vývojové, které směřuje k nejvyšším možným metám; je realistické a zároveň mimořádně náročné, lidsky i pedagogicky. Vyjádřím to třemi charakteristikami:

- a) *Masaryk pojímá demokracii samosprávně* s důrazem na vyspělého občana, dobrou rodinu, obec, zemi, na vyspělý stát, kulturní společenství států. Jde o perspektivní participační pojetí, spojující demokracii nepřímou (zastupitelskou, parlamentní) s demokracií přímou (samosprávnou).
- b) Ani uvedené nároky Masarykovi nestačí. *Masaryk usiluje o humanitní demokracii*. Jeho pojetí demokracie je hlavně axiologické, nejen legislativní, natož technologické. Pro Masaryka je demokracie kultivací lidského života, metodou řešení lidských problémů, odmítá její redukci na pouhé formy; prostředky, techniky a procedury. Ve zdokonalování humanitní demokracie spatřuje předpoklad, prostředek i cíl lidského snažení.
- c) Z předchozích postulátů přirozeně vyplývá *osvětové pojetí demokracie*. Masaryk si jako realista dobře uvědomoval, že lidé nejsou takoví jací by měli být, zejména v našich podmínkách, deformovaných dlouhodobou porobou. Proto tolik zdůrazňoval osvětovou roli demokratického státu i demokratické samosprávy. Lidospřáva předpokládá lidové vzdělání. Osvětové pojetí demokracie je založeno na moudrém, odborně fundovaném rozhodování, na kultivaci politického umění a lidského života vůbec: osvěta má z obyvatel, z lidí nerozvinutých, pokřivených, konformních i zlých křesat občany, obce, regionální společenství a emancipované národy se smyslem pro identitu, pluralitu i univerzalitu.

Naděje vkládané do demokratických změn střední a východní Evropy nejsou již tak optimistické jako dříve. „Jen náprava důsledků občanské války v Jugoslávii si vyžádá nejméně 50 let úsilí“, připomenul v létě r. 1992 na světovém kongresu v Praze M. Vorbeck z Evropské rady ve Štrasburgu. Obnovu demokracie brzdí často více bída duchovní, než materiální, projevují se nebezpečné kyvadlové efekty, hrozí i extrémní tendence bojující proti staré totalitě zaváděním nové totality. Důsledky pověstné „Berlínské zdi“ nejsou ještě překonány a již se zakládají nové „zdi“ v hlavách a srdcích lidí, mezi národy i státy. Budoucí Evropa však potřebuje rozhodně více konstruktivních kooperací, než mocenského egoismu, hranic a sektářských separací. Idea demokratické unie je otevřená všem! Rozvíjením česko-slovenské vzájemnosti i svébytnosti bychom proto měli iniciovat vzájemnost a svébytnost

středoevropskou, a tím i celoevropskou ve všech jejích humanitně demokratických podobách a možnostech! Střední Evropou přitom — v souladu s Palackým i se soudobými iniciativami — rozumíme všechny země mezi Německem a Ruskem od italského a balkánského jihu až po Skandinávii.

Realismus

Věnujme ještě pozornost Masarykovu filozofickému realismu.

Z hlediska ideového charakterizuje současnost především absence hlubší duchovní dimenze, nekritičnost, vyčerpanost, mravní ochablost, konformita a anachronický svár vulgárně konzumního materialismu s naivně utopickým idealismem. Spektrum projevů této duchovní bídy je široké: od stále agresivnějšího egocentrismu, prospěchářství, partikularismu a separatismu, přes iluze o blízkém ráji věčné prosperity, o brzkém přijetí do ES, postoje ultra-liberální, povrchní víry i pověry, až po dogmatické sektářství nejrůznějších odstínů.

Stačí zalistovat v knihách T. G. Masaryka, E. Beneše, J. B. Kozáka, F. Drtiny, J. Tvrdeho, K. Čapka, F. X. Šaldy, F. Peroutky aj., abychom poznali, jak hluboko jsme klesli. Dávno před 1. světovou válkou naznačuje Masaryk perspektivu pozitivního překonávání partikularity lidského poznání i lichých sporů idealistických a materialistických dogmat svojí filozofií kritického realismu. K realitě ovšem počítá i duši, lásku, mravní řád a věčnost. Masarykův realismus zahrnuje dimenzi přírodní i kulturní, věcnou i duchovní, existenciální i transcendentální, konkrétní singularity, plurality i univerzality, logickou i historickou, substanciální i relační a vývojovou, kauzální i finální aj. Kulturní univerzalismus mu nevyklučuje intimní lásku k národu, ani snahu udržet jeho kulturní svébytnost (3:317). Jen to, co obstálo ve zkušebním ohni kritiky, může být pravdivé (3:215).

Máloco v dnešní době potřebujeme tak naléhavě jako rozvoj kritického myšlení, moudrého rozhodování i jednání. To ovšem předpokládá kompetentní snahu vidět věci jaké jsou, vykládat je z nich samých a z jejich kontextů, interpretovat je konkrétně, celistvě a otevřeně v jejich časoprosotorových změnách i souvislostech.

Pro Masarykův způsob uvažování je charakteristické, že jednotlivé otázky řeší v kontextu, sub specie ideálů humanity, demokracie i univerzální „aeternitatis“. Masaryk tak v mnohém předjímá komplexní způsoby řešení problémů známé dnes ze zpráv „Římského klubu“, z obecné teorie systémů a dalších postmoderních syntéz. Aspoň malá ilustrace: „Svět není spoustou abstrakcí vědeckých, ani skladištěm jednotlivin, ale celkovou soustavou věcí,

kteřá poznána chce býti ve své celistvosti.“ (T. G. M.: Základové konkrétní logiky).

Tvůrčí přínos Masaryka je právě v oné funkční syntéze kritické vědy a humanisticky angažované kultury, ducha a činu, v hledání souladu transcendentální reality lidského světa, v jeho úsilí o moudrou harmonii vnitřního i vnějšího světa člověka.

Závěrem: To, co prožíváme, není triumfalistická vize „konce dějin“ amerického Japonce F. Fukujamy. Není ani důvod k apokalyptické beznaději a rezignaci. Naopak, na pořadu dne je náprava a burcování k ní.

Před námi se rýsují netušené možnosti a nebývalá globální rizika. „To hlavní, co chybí zemím střední a východní Evropy, jsou nové konstruktivní i adekvátní cíle“, prohlásil přední expert Světové banky Stefen Heynemann v létě r. 1992 v Praze na Světovém kongresu o výchově, demokracii a rozvoji. „Naše současná civilizace spočívá materiálně na mimořádně úspěšné technologii a duchovně prakticky na ničem“, konstatuje poslední zpráva „Římského klubu“. Rozpor mezi kvalitativně novým propojením sociálně přírodních ohrožení lidského světa a převažujícím egocentrickým způsobem lidského života je nadále neúnosný. Půtřeba nového hodnotového systému, jenž by se stal základem nové životní stability jednotlivce i společnosti, je akutní (5:173). Výchova k nové kvalitě lidského života se pokládá za univerzální klíč k lepší budoucnosti. „Filipiky proti Misomúsům“ a „Obecné porady o nápravě věcí lidských“ jsou znovu prioritou priorit. Dramatický průběh 20. století tak potvrzuje poválečný výrok anglického sociální kritika Herberta Wellse: „V naší době se lidské dějiny stávají stále více závodem mezi výchovou a katastrofou.“

Hodnoty Masarykova humanismu, demokratismu a kritického realismu jsou proto dnes aktuálnější, než kdykoliv dříve, mají trvalou platnost, náležejí k nejcennějším základům kultury československé i všelidské.

Literatura

- [1] Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra. Čin. Praha 1948. 311 str.
- [2] Bližkovský, B.: Systémová pedagogika. Amosium, Ostrava 1992, 303 str.
- [3] Čapek, K.: Spisy XX. Hovory s T. G. Masarykem. ČB, Praha 1990. 588 str.
- [4] Fukujama, F.: Konec dějin. Kde se nacházíme. Mnichov 1992.
- [5] King, A. — Schneider, B.: První globální revoluce. Bradlo, Bratislava 1991. 209 str.
- [6] Krejčí, J.: O češtví a evropanství. 1. a 2. díl. Amosium, Ostrava 1993 a 1995.
- [7] Masaryk, T. G.: Česká otázka. O naší nynější krizi. Jan Hus. SN Praha 1924. 404 str.
- [8] Masaryk, T. G.: Světová revoluce. Čin a Orbis. Praha 1925. 650 str.

- [9] Idea Československa a střední Evropa. Tři čtvrti století Československa. Doplněk. Konvoj, Brno 1994. 312 str. + 68 str. příloh.
- [10] Peroutka, F.: Budování státu, I–V. Lidové noviny, Praha 1991.